

Globalne sieci - globalna tożsamość

Cyfrowe technologie komunikacyjne jako fundament potencjału kreatywności nowych mediów w celu kształtowania kulturowych konstrukcji tożsamości

Dokonujący się przełom oraz liczne zmiany ludzkiej egzystencji i życia społecznego na skutek cyfryzacji w ogóle oraz szczególnie wykorzystanie cyfrowych technologii komunikacyjnych wymagają nowego spojrzenia na tożsamość człowieka jako jednostki, ale również jako istoty społecznej.

Wychodząc od definicji modernizmu i postmodernizmu oraz analizy epistemologicznej podstawowych kategoryzacji badań nad tożsamością niniejsza dysertacja przedstawia przeniesienie i zastosowanie modernistycznych i postmodernistycznych koncepcji tożsamości w zmienionych warunkach ramowych w kontekście wykorzystania cyfrowych technologii komunikacyjnych i sieci społecznych. Społeczno-behawioralna teoria G.H. Meada, wychodząca z założenia, że bez doświadczenia i komunikacji społecznej nie jest możliwy rozwój tożsamości, ulega rozszerzeniu lub zmianie w ramach komunikacji sieciowej o tyle, że reflektująca część „me“ zostaje ograniczona w ramach interakcji komunikacyjnej o wysokiej częstotliwości i dużej ilości partnerów wchodzących w interakcje a decydujące procesy komunikacyjne sterowane są nieświadomie w ramach kontaktów wirtualnych.

Teoria E.H. Eriksona, której punkt ciężkości najczęściej postrzegany jest jako model stopniowego rozwoju tożsamości, zostaje w niniejszej pracy naukowej rozszerzona o tyle, że koncepcja człowieka „zmiennego“ Eriksona jako teoria centralna została podjęta w celu przełożenia na wirtualne procesy komunikacyjne. Odzwierciedla to wręcz w sposób paradygmatyczny możliwości przejęcia kilku (wirtualnych) tożsamości i przez to, przynajmniej częściowo, stanowi antycypację postmodernistycznej koncepcji tożsamości patchworkowej.

Podczas gdy teoria „fazy lustra” Jacquesa Lacana wysuwa z jednej strony na pierwszy plan to, co fikcyjne, z drugiej strony również narcystyczne elementy konstrukcji tożsamości, które z natury rzeczy nabierają nowej aktualności w dobie nacechowanej narcyzmem konstrukcji tożsamości w ramach komunikacji internetowej, to u Ervina Goffmana jest to koncepcja generowania tożsamości poprzez przejęcie roli, która odpowiada tworzeniu tożsamości osobowej - na przykład w ramach fabularnych gier internetowych. Techniki Goffmana - odnoszące się do nie-wirtualnego kontekstu - budowania wizerunku oraz maskowania i tworzenia fasady własnej tożsamości, jak i jego teoria „stygmatu”, dają również cenne możliwości przeniesienia ich na zmienione warunki ramowe w kontekście wykorzystania cyfrowych technologii komunikacyjnych. Jako przykłady można podać jego teorię ukrycia lub uchylecia stygmatów, przemiany stygmatów w normalność lub również zjawisko stygmatyzacji jednostek lub całych grup w opartych na Internecie procesach komunikacyjnych oraz w sieciach społecznych, którą zaobserwować można w sposób paradygmatyczny jako zjawisko tak zwanego „shitstorm”.

Tak jak w przypadku wymienionych powyżej teoretyków tożsamości również Jürgen Habermas wychodzi z założenia, że konstrukcja tożsamości podmiotu zależy od relacji społecznych. Dla przeniesienia koncepcji Habermasa szczególnie istotna jest „teoria działania komunikacyjnego” lub też pojęcie „dyskursu wolnego od panowania”, które może być realizowane w medium jakim jest Internet - przede wszystkim z uwagi na przynajmniej teoretycznie zapewniony równoprawny dostęp dla wszystkich podmiotów. W trakcie przeniesienia teorii Habermasa okazuje się, że jedyna możliwość uczestniczenia wszystkich podmiotów w dyskursie opartym o sieć nie jest implikowana lub zapewniona ani poprzez partycypację w decyzjach realno-politycznych ani poprzez postulowane przez niego „działanie zorientowane na osiągnięcie porozumienia”.

Charles Taylor, którego teorię tożsamości należy umiejscowić w okresie przejściowym do postmodernizmu, integruje w swoim pojęciu tożsamości element moralny, definiując jako jej podstawę uzasadnioną etycznie hierarchię wartości i pojmując „jaźń” człowieka jako przedstawiciela struktury moralnej. Ogólnie rzecz biorąc teorie tożsamości modernizmu opierają się stale na włączeniu ja w relacje

społeczne. Tożsamość generuje się poprzez interakcje społeczne, poprzez odgrózenie się od innych oraz poprzez odgrywanie ról. W odniesieniu do kategoryzacji pojęcia tożsamości dominują te koncepcje, które interpretują tożsamość jako normę lub kompetencję. Niektóre modernistyczne koncepcje tożsamości wskazują już w swoich założeniach na postmodernistyczne teorie tożsamości, jak na przykład „zmienna” osobowość Eriksona lub odgrywanie ról u Goffmana.

Dla postmodernistycznych modeli tożsamości charakterystyczne są takie diagnozy jak rozkład lub granularyzacja tożsamości lub również podkreślenie ich pluralistycznego charakteru. Za prototypową koncepcję postmodernistyczną uważana jest koncepcja „tożsamości patchworkowej” Heinera Keuppa ukazująca na wiele sposobów ulotność i rozkład struktur modernistycznych. Podobną teorię tożsamości opracował Vincent Descombes, który na pierwszy plan wysunął „pluralny” charakter jaźni nie konotując przy tym tego pluralizmu ja w sposób per se negatywny. Wskazuje ona z punktu widzenia wielorakich możliwości również na pozytywne aspekty i może przyczynić się do przewyciężenia skostnienia. Obie teorie - zarówno Keuppa jak i Descombesa - bardzo dobrze nadają się do przeniesienia na wiele możliwości kształtowania tożsamości w kontekstach wirtualnych.

Spowodowane przez nadmiar i różnorodność „przesycenie” ja wykrywa Kenneth J. Gergen, znajdujące swój wyraz we wzmocnieniu przez niekontrolowany wzrost bodźców wszelkiego rodzaju oraz dużą ilość opcji działania i relacji. Już wiele lat przed powstaniem sieci społecznych Gergen zdiagnozował - podobnie jak Zygmunt Bauman - ulotność wiedzy i informacji, jaźń, która w społeczeństwie postmodernistycznym uważana jest przez Gergena za „strategicznego manipulatora”, cierpiącego z powodu braku prawdziwych i realnych relacji. Jeszcze bardziej drastyczne prognozy w odniesieniu do rozwoju tożsamość rysują Jean Baudrillard i Paul Virilio, którzy z kolei mówią o „zniknięciu podmiotu”, w szczególności przez modernistyczne środki masowego przekazu i technologie, które to - z powodu prędkości przekazywania informacji - doprowadzi do swego rodzaju „szalonego zastoju”. Amerykańska socjolog Sherry Turkle skupia się jednak przede wszystkim na - możliwym w ramach komunikacji cyfrowej - potencjale kreacji wielu różnych tożsamości i swobodzie ich kształtowania.

Ogólnie rzecz biorąc postmodernistyczne teorie tożsamości odnoszą się stale do mediów tradycyjnych, a jedynie w niewielkim stopniu (jak na przykład Turkle) wprost do cyfrowych technologii komunikacyjnych. Niemniej jednak również te teorie pozwalają na przeniesienie ich do zmienionych warunków ramowych, które zostały stworzone przez nowe media cyfrowe. Bardziej jednak niż w modernistycznych teoriach tożsamości w postmodernizmie ukazuje się silna polaryzacja koncepcji konotowanych pozytywnie lub negatywnie w zależności od oceny skutków technologii cyfrowych.

Kolejnym kluczowym zagadnieniem dysertacji jest analiza utopii i mitów w kontekście wykorzystania technologii cyfrowych, zarówno przez instytucje polityczne jak i w ramach koncepcji transhumanistycznych, odzwierciedlających kwestionowanie pojęcia tożsamości człowieka, na przykład poprzez odwrócenie się od pojęcia skończoności życia lub poprzez doskonalenie ludzkiego ciała. Obie diametralnie przeciwstawne narracje, z jednej strony przekształcenia a z drugiej strony demonizacji technologii cyfrowych, opierają się przynajmniej częściowo na mitach, które tworzone są przez nowe media. Kanadyjski filozof mediów Hervé Fischer, którego praca nie jest jeszcze dostępna w tłumaczeniu na język niemiecki, opisuje w jednym ze swoich głównych dzieł „Myślenie magiczne sieci” owe czasami irracjonalne sposoby myślenia, które dominują w kontekście technologii cyfrowych. W związku z powyższym zalecana jest „demistyfikacja” tych technologii oraz dokładniejsze dostrzeganie tego, jakie rzeczywiście zachodzą zmiany i w tym względzie redukcja irracjonalnych lęków, ale również i nadmiernych oczekiwań.

Z realnych możliwości kształtowania tożsamości w ramach komunikacji internetowej i interakcje nasuwa się z jednej strony możliwość anonimizacji lub pseudonimizacji oraz wirtualna zmiana płci w sieci, kreowanie własnych tożsamości online w ramach wirtualnego odgrywania ról i zarządzania tożsamością w sieciach społecznych i na blogach. Należy przy tym podkreślić, że - zgodnie z teorią Michela Foucaulta - jednostka nie kształtuje własnej tożsamości w sposób w pełni swobodny, lecz wpływ mają na to aprioryczne społeczne warunki normatywne. Okazuje się również, że opisany przez Foucaulta już kilkadziesiąt lat przed powstaniem pierwszych sieci społecznych „rytuał spowiedzi i przyznania się” człowieka Zachodu odnalazł w

ramach komunikacji internetowej, na forach, w sieciach i na blogach, nową formę wyrazu tego rytuału. Jako formę utraty tożsamości należy traktować tzw. patologiczne korzystanie z Internetu, którego główne cechy - jak każdą formę uzależnienia - można zdefiniować jako przesadną intensywność działań internetowych, wycofanie społeczne, negatywne skutki fizyczne, psychiczne i społeczne oraz zwiększoną ilość objawów współwystępujących.

Wymiar konstrukcji tożsamości kulturowej w kontekście wykorzystania technologii cyfrowych objawia się najpierw poprzez koncepcję transkulturalizmu Wolfganga Welscha, która proponuje nową definicję tożsamości kulturowej w procesie globalizacji, diametralnie różną od tezy „zderzenia cywilizacji” Huntingtona. Podobnie przeprowadzana jest analiza tego, w jakim stopniu media cyfrowe, w szczególności Internet, przyczyniają się do przekształcenia istniejących tożsamości kulturowych między innymi poprzez zmianę kategorii i granic przestrzennych, czasowych ale także społecznych.

Wraz z postępującym wykorzystaniem technologii cyfrowych możliwa stała się na dużą skalę komunikacja niezależna od przestrzeni i przez to rozszerzenie przestrzeni fizycznej lub realnej. Charakterystyczne przy tym są w szczególności symbolika i metaforyka przestrzenności przy pojmowaniu tego, co cyfrowe („cyberspace”, „infostrada”, „chatrooms“ itd.) oraz takich zjawisk jak „deterytorializacja”, tzn. zniesienie odległości geograficznych w ramach komunikacji wirtualnej. To z kolei prowadzi do redefinicji sfery prywatnej i zawodowej, co uwidacznia się w zjawisku cyfrowego „koczownictwa”, tzn. opcji przeniesienia miejsca pracy do dowolnego miejsca oraz w zastosowaniu geodanych.

Oprócz zmiany kategorii przestrzeni ważnym zjawiskiem jest w szczególności przyspieszenie wszystkich procesów poprzez digitalizację, zajmującym zazwyczaj wiele miejsca zarówno w badaniach naukowych jak i w pracach popularnonaukowych. Stosunek człowieka do kategorii czasu zmienił się już w Oświeceniu, później jednakże przede wszystkim w dobie industrializacji w XIX wieku, gdy pomiary czasu zostały uznane za podstawę i służyły ustrukturyzowaniu procesów roboczych. W szczególności dominacja „vita activa” i zaniedbanie „vita contemplativa” są - jak twierdzi Byung Chul Han - przyczynami subiektywnie odczuwanego braku czasu.

Teoria niemieckiego socjologa Hartmuta Rosa precyzuje związane z digitalizacją zjawisko akceleracji, które związane jest dodatkowo z dużą ilością opcji dostępnych dla jednostek oraz przerwaniem lub zniesieniem naturalnych struktur czasowych. W parze z rosnącą akceleracją można zaobserwować objawy zmęczenia, spowodowane zwiększoną ilością i częstotliwością prywatnych i zawodowych aktów komunikacyjnych (e-maile, wiadomości SMS, itd.).

Kolejnym elementem tworzenia nowej tożsamości kulturowej poprzez wykorzystanie cyfrowej technologii komunikacyjnej jest społeczna kategoryzacja społeczeństwa online. Zasadniczo analiza ta opiera się na teorii społecznej francuskiego socjologa Pierre'a Bourdieu, która wykryła się jako szczególnie dobrze nadająca się do przeniesienia na interakcję opartą o Internet. Okazuje się, że „habitus”, który opiera się wg Bourdieu na doświadczeniach indywidualnych i społecznych, o tyle nadaje się do przeniesienia na społeczeństwo online, że również w sieci tworzą się specyficzne reguły gry, opierające się na własnej, dopasowanej do „pola” logice. Celem opanowania odpowiednich reguł jest „rozróżnienie”, oznaczające w ramach komunikacji internetowej na przykład kreację i prezentację własnej „tożsamości online”. W ramach interakcji sieciowych lub w sieciach społecznych zachodzi również zjawisko „ostentacyjnej konsumpcji”, która w Internecie jest o wiele łatwiejsza i bardziej świadoma - ponieważ również obrazowo - można ją bardziej wystawić na pokaz niż w realnym życiu. Jako „zyskujących na znaczeniu” w rozumieniu Bourdieu należy traktować na przykład tak zwanych „digital immigrants”, którzy w przeciwieństwie do „digital natives” - musieli zaznajomić się z nowymi mediami dopiero „wtórnie” i którym - pozostając w konwencji Bourdieu - brakuje „lekkiego dystansu” do tego środowiska, do którego dostęp dopiero co sobie wypracowali. W ten sposób wytworzyła się również swego rodzaju „cyfrowa elita”, różniąca się co prawda, jak opisuje to Bourdieu, od francuskiej elity mieszczańskiej, która posiada jednak - niewidoczny być może na pierwszy rzut oka - duży potencjał władzy, a której „kapitał” polega w pierwszym rzędzie na opanowaniu własnego języka i kodów, tworzeniu oprogramowania - lub też umiejętności wlamywania się na dyski twarde i serwery.

W celu ukazania globalnego aspektu tematów poruszanych w dysertacji i przyjęcia perspektywy *globalnej*, zamiast często występującej perspektywy zachodniej

Globalne sieci - globalna tożsamość: Cyfrowe technologie komunikacyjne jako fundament potencjału kreatywności nowych mediów w celu kształtowania kulturowych konstrukcji tożsamości

lub eurocentrycznej, w rozdziale 4 została dokonana analiza wykorzystania technologii cyfrowych w Afryce Zachodniej i w Republice Beninu w odniesieniu do rozwoju tożsamości kulturowej w tym regionie. Wychodząc od epistemologicznej analizy teorii filozoficznych i metod praktycznych od czasów postkolonializmu, dokonana zostaje ocena jakościowa szeregu wywiadów z ekspertami i użytkownikami w Republice Beninu oraz rozmów z mieszkającymi w Austrii lub Niemczech emigrantami. Fakt, że w regionie Afryki Zachodniej w szczególności wykorzystanie telefonów komórkowych rozprzestrzeniło się w znacznie większym stopniu niż prognozowali to eksperci znajduje swoje uzasadnienie przynajmniej częściowo w kolektywnie ukierunkowanej strukturze społecznej, wyrażające się przykładowo w teorii moralności „Ubuntu”. Myślenie wspólnotowe społeczności afrykańskich odzwierciedla związane z tym pojęcie tożsamości, zgodnie z którym tożsamość jednostki definiowana jest prawie wyłącznie poprzez przynależność do grupy i społeczności.

W wyniku przeprowadzonych wywiadów okazało się między innymi, że zasadniczo w kontekście wykorzystania cyfrowych technologii komunikacyjnych zaobserwować można było te same dwie narracje przekształcenia lub demonizacji. Niemniej jednak istnieją wysokie oczekiwania wobec tych technologii, są one często uważane za symbole partycypacji w globalnym dobrobycie i zachodniej nowoczesności. W Republice Beninu - podobnie jak w większości innych krajów Afryki Zachodniej i globalnego Południa - istnieje duży potencjał w zakresie kreatywnego przyswajania urządzeń cyfrowych, co uwidacznia się zarówno w przedłużeniu okresu wykorzystania tych produktów jak i w szczególnej formie kreatywnego ich użytkowania - w szczególności z uwagi na problemy infrastrukturalne, takie jak awarie zasilania lub słabo rozwinięte sieci telefonii komórkowej. Ogólnie rzecz biorąc użytkowanie ma miejsce głównie w firmach rodzinnych lub komunalnych, co z kolei utrwala struktury społeczne oparte na zasadach solidaryzmu i pozwala zrozumieć ich szczególne pokrewieństwo z cyfrowymi technologiami komunikacyjnymi, jak również z sieciami społecznymi.

Chociaż praktyczne zastosowanie cyfrowych technologii komunikacyjnych - w szczególności z użyciem telefonów komórkowych - wykorzystywane jest do komunikacji w obrębie rodziny i kręgu przyjaciół, to należy nadmienić, że urządzenia

cyfrowe w kręgu kulturowym Afryki Zachodniej reprezentują wymiar sieci globalnej i są wyrazem nowej kultury, dorównującej kulturze Zachodu. Widać pewien potencjał wybuchowy o charakterze społecznym i politycznym wynikający z faktu, że globalne sieci i komunikacja sieciowa mogą w ostatecznym rezultacie trwale zmienić zachowania konsumenckie ludności Afryki Zachodniej. W tym miejscu pokazuje się niejednoznaczność nowych mediów, które z jednej strony mogą przyczynić się do pielęgnowania własnej kultury - na przykład poprzez zmniejszenie analfabetyzmu - przyspieszenie dalszego rozwoju społeczeństwa afrykańskiego, z drugiej strony jednak do utraty własnej tożsamości i kultury afrykańskiej przez wirtualną wszechobecności gospodarki zorientowanej na kryteria zachodnie. Ponadto w Afryce Zachodniej zachodzi - w większym stopniu niż w krajach zachodnich - ryzyko powstania niedających się pokonać podziałów w rozumieniu „digital divide” pomiędzy tymi grupami ludności, które mogą pozwolić sobie na zakup lub używanie urządzeń cyfrowych a tymi, którzy z powodu ich dyskryminacji ekonomicznej lub geograficznej w dalszym ciągu nie mają do nich dostępu. Ryzyko, że osoby najbiedniejsze zostaną niejako „zapomniane” - zwłaszcza przez operatorów telefonii komórkowej, nie mających bezpośredniego interesu ekonomicznego w udostępnieniu zadowalającej infrastruktury - jest wysokie.

Interakcja między cyfrowymi technologiami komunikacyjnymi a konstrukcją tożsamości politycznej lub zbiorowej jest ostatnim kluczowym zagadnieniem dysertacji, przy czym z uwagi na aktualność w centrum analizy naukowej znajdują się zwłaszcza kraje arabskie lub zjawiska polityczne związane z krajami arabskimi. W szczególności wydarzenia historyczne takie jak tak zwana „arabska wiosna” są często łączone z wykorzystaniem technologii cyfrowych, a także nazywane takimi pojęciami jak „Facebook-Revolution” lub „Twitter-Revolution“. Stosunkowo niedługo po stworzeniu Internetu i powstaniu sieci społecznych rozpoczęła się wśród ekspertów dyskusja o potencjale demokratycznym tych technologii. W wyniku ustaleń dokonanych w niniejszej pracy nie da się potwierdzić tych teorii, jak przykładowo Larrego Diamonda, które przypisują mediom cyfrowym per se potencjał wspierania demokracji. Okazuje się, że teza o „neutralności” sieci lub teoria Evgeny Morozova, który zwraca uwagę na potencjał Internetu w szczególności dla władców autokratycznych - zwłaszcza po szczegółowej analizie wydarzeń arabskiej wiosny - są

Globalne sieci - globalna tożsamość: Cyfrowe technologie komunikacyjne jako fundament potencjału kreatywności nowych mediów w celu kształtowania kulturowych konstrukcji tożsamości

lepszymi koncepcjami dla przyporządkowania wpływów działań politycznych w sieci i konstrukcji tożsamości politycznej.

Na marginesie nieomal nieuniknionej obecności polityków w Internecie znaczenie ma - szczególnie w odniesieniu do konstrukcji tożsamości politycznej lub zbiorowej - zjawisko dżihadystycznych działań internetowych. Najpóźniej od 9/11 medioznawcy zauważają w coraz większym stopniu obecność ugrupowań terrorystycznych lub dżihadystycznych w Internecie, w szczególności na *Facebooku*, *Twitterze* i *Youtube*, co traktowane jest jako jedna z przyczyn zwiększenia ilości osób wspierających i sympatyków przede wszystkim w Europie i wyjaśnia również nasilenie się zjawiska tak zwanego „dżihadu bez przywództwa“.

W szczególności poszukiwanie tożsamości kulturowej, politycznej i zbiorowej jest czynnikiem mającym kluczowe znaczenie zwłaszcza dla słabo zintegrowanych młodych ludzi ze środowisk migracyjnych, sympatyzujących z ugrupowaniami terrorystycznymi takimi jak *IS* lub też dla ich aktywnego udziału w zamachach. To, że ugrupowania terrorystyczne takie jak *al-Qaida* lub *IS* są obecne medialnie w sposób wysoce profesjonalny jest bezsprzecznym faktem i przejawia się przykładowo w tym, że liczne filmy wyprodukowane przez te organizacje terrorystyczne przypominają graficznie różne gry strzelanki pierwszoosobowe jak np. *GTA*, które są bardzo dobrze znane młodzieży w krajach zachodnich. Alienacja wielu młodych ludzi w społeczeństwie i związane z tym poszukiwanie tożsamości, przynależności do grupy, stanowią podstawę ich podatności na ideologie terrorystyczne, które znajdują szczególnie efektywną formę rozpowszechniania poprzez sieci społeczne i cyfrowe technologie komunikacyjne.

Podsumowując stwierdza autorka, że na podstawie wyników badań przeprowadzonych w toku dysertacji nie udało się potwierdzić założenia będącego podstawą niniejszej pracy naukowej, że globalne połączenie w sieci może prowadzić do - indywidualnej lub zbiorowej - tożsamości „globalnej”. Wyniki analiz teoretyczno-naukowych dotyczących badań empirycznych w Republice Beninu wykazały, że specyficzne kulturowe procesy przyswajania cyfrowych technologii komunikacyjnych mają przede wszystkim, choć nie wyłącznie, konstytutywny wpływ na tożsamość lokalną i własną tożsamość kulturową. Internet i cyfrowe technologie komunikacyjne

Abstrakt – j. polski (KAINZ)

Globalne sieci - globalna tożsamość: Cyfrowe technologie komunikacyjne jako fundament potencjału kreatywności nowych mediów w celu kształtowania kulturowych konstrukcji tożsamości

oferują wiele różnych możliwości prezentacji i pielęgnowania kultur regionalnych, a przez to w rezultacie zachowania cech regionalnych. Zamiast pojęcia tożsamości „globalnej“, któremu przypisuje się nie dającą się dostrzec w rzeczywistości jednolitość, należy jak wynika z przeprowadzonych analiz - preferować model tożsamości „transkulturowej”, opartej o technologie ICT.